

Lotte Jensen

ZINGEN OVER BRANDEN, SCHEEPS- RAMPEN EN GROTE BUITENLANDSE CATASTROFES, 1755-1918

Lokale, nationale en internationale saamhorigheid

270

SINGING ABOUT FIRES, SHIP WRECKS AND MAJOR INTERNATIONAL CATASTROPHES BETWEEN 1755 AND 1918

Local, national and international solidarity

This article focuses on Dutch songs about three different kind of disasters in the period 1755-1918: fires (which occurred in Dutch villages and cities), ship wrecks (both in the Netherlands and abroad) and other foreign catastrophes, such as the earthquake on Martinique (1839) or the floods in Mexico (1888). This popular genre is an important source to understand how people coped with disasters in the past. They were not only used to spread the news, but also to make sense of the events by offering moral and religious lessons. This article investigates how these different types of disaster songs could shape a shared sense of community on the local, national and international level. While songs about fires were often directed at the local community, ballads about shipwrecks appealed to the imagined Dutch community. Songs about big disasters in foreign places, sometimes aimed at raising international solidarity, but they were more often used to strengthen communal feelings at the national level.

Was nacht, en alles doodsch en stil,
Toen boven Groesbeek's huizen,
Een allervreeslijkst onweêr rees,
Om alles te verguizen.
Daar breekt het los, een ieder schrikt,
En 't slapen was gedaan,
Hooft hoe hij ratelt wijd en zijd,
Of d'aarde moest vergaan.¹

---

¹ *Aandoenlijk tafreel, van de felle brand te Groesbeek [...]* (Rotterdam: T.C. Hoffers, 1828).

Zo luidt het onheilspellende begin van een lied over een felle brand te Groesbeek. In de nacht van 18 op 19 juli 1828 ligt iedereen in het dorp vredig te slapen, wanneer opeens een verschrikkelijk onweer losbarst. Door blikseminslag vatten de huizen vlam, waardoor dertien woningen verbanden. IJzingwekkende taferelen zijn het gevolg: overal klinkt kermgeschrei, vier gezinnen moeten halsoverkop huis en haard verlaten en een blinde man is al zijn bezittingen kwijtgeraakt. Tegen de midden van alle ellende toont één persoon echter uitzonderlijke moed. De vroedvrouw Everdina Meijers is net bezig met een bevalling, wanneer de brand uitbreekt. Ze spoedt zich naar haar man en kinderen, die ze maant naar buiten te gaan. Vervolgens gaat ze op zoek naar de vrouw in barensnood, die zij bij 'enige struiken' vindt. Terwijl ze haar eigen goederen ziet vergaan, verlost Meijers haar van een 'lieflijk kind', en toont zo haar moed. Daarmee is ze een voorbeeld voor alle Nederlanders: 'En die een Neêrlands hart bezit, / Die help de arme menschen, / En geef van hun behouden goed, / Wat zij van and'ren wenschen'.²

Deze tekst, die op 'een treurige wijs' moet worden gezongen, maakt deel uit van een genre dat floreerde in de (lange) negentiende eeuw: het ramplied. Na een ramp klommen schrijvers steevast in de pen om er muzikaal verslag van te doen. De liedvorm bleek bij uitstek geschikt om het nieuws te verspreiden: zo konden ook mensen die niet konden lezen te weten komen wat er was gebeurd. De gebeurtenissen werden echter niet op een neutrale wijze weergegeven, maar op een sensationele manier, zoals de historica Una Mc Ilvenna in haar onderzoek naar zeventiende-eeuwse Engelstalige rampliederen heeft laten zien.³ Ze stonden bol van de huiveringwekkende scènes en emotionele uitroepen. Het doel was om zo op het gemoed van de toehoorders in te werken en hen extra vatbaar te maken voor de morele les, die meestal religieus van aard was. Er waren ook commerciële belangen mee gemoeid: dat rampen goed verkochten, wisten uitgeverij en schrijvers maar al te goed.⁴ Ook het twintig coupletten tellende lied over de brand te Groesbeek combineerde sensatie met moraal. Aan het slot werd het

---

Ik dank Rick Honings en Hanneke van Asperen voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

- 2 Ibidem. Zie over de ramp te Groesbeek: C.G. Driessen, red., *Rampspoed te Groesbeek. De grote dorpsbrand van 1828 en de teloorgang van de schoenfabriek 'De Ooievaar' in 1936: omlijst met andere opmerkelijke gebeurtenissen in de Dorpsbuurtschap. Fragmenten dorpsgeschiedenis uit de periode 1800 tot 1950.* (Groesbeek: Uitgeverij Heemkunde, 2000).
- 3 Una McIlvenna, 'Ballads of Death and Disaster: The Role of Song in Early Modern News Transmission', in J. Spinks and C. Zika red., *Disaster, death and the emotions in the shadow of the apocalypse, 1400-1700* (Londen: Palgrave, 2016) 275-294.
- 4 Zie bijvoorbeeld Rick Honings, 'De versterking van de Muzen. De Belgische Opstand en het literaire leven', *Spiegel der Letteren* 52 (2010): 307-336. Over de verkoopstrategieën van uitgeverij met betrekking tot rampen in Engeland, zie: P. Hockings, 'Disasters drawn: The Illustrated London News in the mid-19th Century', *Visual Anthropology* 28 (2015): 21-50.

publiek tot godvruchtigheid aangespoord: 'Komt danken wij den Hemel Heer, / Die ons zoo trouw bewaakt, / En ons door alle rampen heen, / Welvarend volke maakt'.⁵

272

Dit soort liederen gaf zin aan de catastrofale gebeurtenissen. Daarnaast hadden ze een verbindende functie. Historici en letterkundigen hebben in tal van publicaties laten zien dat liederen in het verleden een belangrijke rol in het versterken van groepsidentiteiten vervulden, bijvoorbeeld in de religieuze, politieke en sociale sfeer.⁶ Denk bijvoorbeeld aan de wijze waarop de liedcultuur gestalte gaf aan verschillende religieuze confessies in de Republiek: binnen de protestantse gemeenschap bestonden veel verschillende richtingen, die elk hun eigen liedboeken produceerden.⁷ Dergelijke uitingen van groepsgevoel komen we ook tegen in rampliederen: samen zingen en rouwen kan de saamhorigheid versterken.⁸ Ze vormen dan ook een belangrijke bron om inzicht te krijgen in de wijze waarop mensen vroeger met rampen omgingen: dit genre bood volop de mogelijkheid om uiting te geven aan gevoelens van saamhorigheid.

In deze bijdrage ga ik in op rampliederen over drie verschillende onderwerpen: branden, scheepsrampen en grote buitenlandse catastrofes. Ik bespreek daarbij de vraag hoe deze rampen werden gerepresenteerd en op welke wijze ze bijdroegen aan gemeenschapsvorming, op lokaal, nationaal en internationaal niveau. De eerste categorie heeft betrekking op dorps- en stadsbranden die in Nederland plaatsvonden: deze groep teksten gaf vooral uiting aan plaatselijke gevoelens van rouw. De tweede bevat schipbreuken, die door storm of bliksem werden veroorzaakt. Wanneer zo'n ramp een heel specifieke gemeenschap trof (bijvoorbeeld Vlaardingen of Scheveningen) richtten de auteurs zich in eerste instantie op de plaatselijke bevolking. Er waren ook scheepsrampen die zich op grote afstand van het vaderland voltrokken. Dan werd de nationale gemeenschap aangesproken. De laatste categorie bestaat uit liederen over andere grote catastrofes die in het buitenland plaatsvonden, zoals een aardbeving op Martinique in 1839 of een overstroming in Mexico in 1888. In uitzonderlijke gevallen werd dan een beroep gedaan op internationale solidariteit. Bij al deze categorieën moet bedacht worden dat er geen volledigheid is nagestreefd: het ging om gelegenheidspublicaties, waarvan slechts een klein deel is overgeleverd.⁹ Lieder over binnenlandse

5 Ibidem.

6 Zie hiervoor Dieuwke van der Poel, Louis P. Grijp en Wim van Anrooij red., *Identity, intertextuality, and performance in early modern songculture*. (Leiden: Brill, 2016).

7 Natascha Veldhorst, *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009), 112-117.

8 Zie hierover: Lotte Jensen, 'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900', *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, nr. 2 (2019): 45-70.

9 Vgl. Louis Peter Grijp en Martine de Bruin red., *De kist van Pierlala. Straatliederen uit het geheugen van Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006), 8.

watersnoodrampen laat ik hier achterwege, omdat ik die elders uitvoerig heb besproken.¹⁰

Ik spits me toe op de periode 1755-1918, en wel om twee redenen. Ten eerste is dat de periode dat het ramplied een bloei doormaakte: vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw nam het aantal rampliederaren significant toe; in de negentiende eeuw bereikte het genre kwantitatief gezien een hoogtepunt (er zijn althans veel meer liederen bewaard gebleven).¹¹ Ten tweede wordt dat tijdvak gemarkeerd door twee grote buitenlandse rampen die ook Nederland troffen: de aardbeving te Lissabon (1755) en de Spaanse Griep (1918). Over beide catastrofes verschenen Nederlandstalige liederen.¹² De belangrijkste bron is de Nederlandse liederenbank, een digitale databank waarin zich zo'n 170.000 titels bevinden. Deze bevat ook een categorie rampliederaren die gaan over 'een sensationeel onheil, zoals een overstroming, storm, brand, verkeersongeluk, enz., vaak als sensationeel nieuws door een straatzanger gebracht'.¹³ Daarin heb ik thematisch gezocht op onderwerp (brand, scheepsramp, buitenlandse ramp). Hoewel de liederen veel overlap vertonen in de wijze waarop het nieuws werd gepresenteerd (gedetailleerd, sensationeel en moreel), toont zich ook een verschil in de wijze waarop ze uiting gaven aan saamhorigheidsgevoel. Branden waren sterk ingebed in de lokale gemeenschap, terwijl scheepsrampen zich soms ver van huis afspeelden. De internationale gemeenschap kwam in beeld bij grote buitenlandse catastrofes, maar lang niet elke auteur deed een beroep op grensoverschrijdende solidariteit. Integendeel: de meesten betrokken de gebeurtenissen toch in eerste instantie op de lokale of nationale gemeenschap.

BRAND ... KLINKT HET: BRAND!

Met grote regelmaat werden dorpen en steden in de achttiende en negentiende eeuw geteisterd door branden. Deze grepen diep in de samenleving in: burens en bekenden verloren hun levens, markante gebouwen zoals kerken en huizen werden verwoest. Over dit type gebeurtenis is veelvuldig ook gezongen, waarbij de

¹⁰ Lotte Jensen, 'Zingen om het hoofd boven water te houden. Overstromingen en de Nederlandse liedcultuur', *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 28, nr. 2 (2019): 78-91; Lotte Jensen, 'Traanrijk en Troosthart. Zingen over watersnoodrampen in de achttiende eeuw', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 42, nr. 1 (2019): 1-14.

¹¹ Zie hierover: Jensen, 'Disaster upon disaster', 55-56.

¹² Over de ramp te Lissabon verschenen minstens twee (anonieme) liederen: 'Treurzang over de Elende van Lissabon, door de zwaare Aardbeving van den eersten November 1755 en 'Treur-lied over de verschrikkelyke aardbeving tot Lissabon, en andere plaatsen in Portugal'. Beide zijn opgenomen in *De zingende zwaan, of vervolg op de Overtoompe markt-schipper* (Amsterdam: Joannes Kannewet, 1759), 6-8 en 9-10. Over de Spaanse Griep Dorus Stoffel, *Zegenwensch mijn Hooggeachte landgenooten bij den aanvang van 't jaar 1919* (Rijssen / Amsterdam: z.u., 1919).

¹³ Zie www.liederenbank.nl (Meertens Instituut).

nieuwsfunctie in het oog springt: de liederen boden nauwkeurige informatie over wat er precies gebeurd was, hoeveel slachtoffers er gevallen waren en hoe groot de schade was. Soms werden ze op straat gezongen door marktzangers en in pamfletvorm verkocht, andere keren waren ze opgenomen in liedboeken.¹⁴

274

Hoewel de liederen veel feitelijke informatie boden, valt op dat de (meestal anonieme) auteurs het nieuws tegelijkertijd op een heel meeslepende wijze weer-gaven. Liedmakers schroomden niet om in te spelen op het gemoed van het publiek door huiveringwekkende scènes in te voegen: geliefden stierven voor elkaars ogen, moeders werden van hun dierbare kroost gescheiden en dappere helden verloren alsnog hun leven in de vlammen. Dit soort huiveringwekkende tafere-len ging gepaard met veel uitroepen, zoals 'ach' en 'wee', die de toehoorders niet onberoerd mochten laten. Een enkele keer namen de ijzingwekkende beschrij-vingen wel heel plastische vormen aan, wanneer bijvoorbeeld de geur van ver-brande lijken ter sprake kwam.

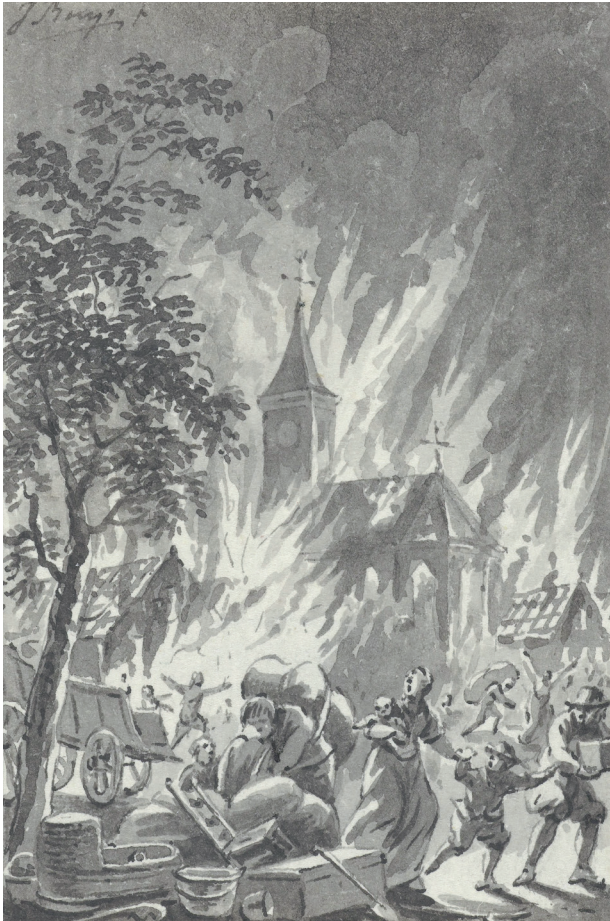
Enkele achttiende-eeuwse brandliederen springen eruit: ze gaan over de gro-te brand te Lutjebroek in 1763, de brand te Hilversum in 1766 en de schouwburg-brand te Amsterdam in 1772. De eerste twee zijn vooral in de lokale herinnering bekend gebleven, terwijl de laatstgenoemde in menig nationale (theater)geschie-den is wordt gememoreerd.¹⁵ De liederen laten zien hoezeer rampen geworteld waren in de lokale gemeenschap. Tegelijkertijd leggen de liederen over Lutjebroek en Hilversum een opvallende muzikale praktijk bloot: teksten konden blijkbaar ook gekopieerd worden en opnieuw van toepassing worden gemaakt op een nieu-we ramp.

De liederen over de branden te Lutjebroek en Hilversum zijn opgenomen in verschillende verzamelbundels, die beide uit 1767 dateren.¹⁶ Het lied over de brand te Lutjebroek telt acht coupletten, dat over Hilversum vijf. En wat blijkt: die vijf coupletten zijn letterlijk gekopieerd uit de treurzang over de brand te Lutje-broek! Er is slechts een andere titel boven geplaatst die de tekst toepasselijk maakt voor de situatie in Hilversum: 'Treur-Zang wegens de Schrikkelyke en Felle Brand; die 'er op Woensdag dan 25 Juny te Hilversum is ontstaan; waer door meer dan

14 Over de geschiedenis van het lokale liedboek, zie Louis Peter Grijp, 'De Rotterdamse Faem-Bazuyn. De lokale dimensie van liedboeken uit de Gouden Eeuw', *Volkskundig bulletin* 18 (1992): 23-78. Over de verspreiding: Veldhorst, *Zingend door het leven*, 59-69.

15 Zie bijvoorbeeld H.H.J. de Leeuwe, '11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg. Reacties hierop en de veiligheid van schouwburgen', in *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, red.R.L. Erenstein (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996), 332-339.

16 Anoniem, 'Treurzang op de schrikkelyke Brand in 't Dorp Lutje-Broek, gelegen tus-schen Hoorn en Enkhuyzen, op den 11 maart 1763, in *De Vermakelyke Cipido; of de ver-liefde minnares [...]* (Amsterdam, 1767), 53-55. Anoniem, 'Treur-Zang, de wegens de Schrikkelyke en Felle Brand [...]', in *De Nieuwe Domburgsche speel-wagen* (Amsterdam: Wed. Hendrik van der Putte, 1767), 88-90.

Afb. 1 Jacobus Buys,
Zware brand van Hilversum, 25 juni 1766. (*Rijksmuseum Amsterdam*)

200 Huyzen, als mede de Kerk, het Rechthuis en veel andere Voorname Gebouwen tot de grond zijn Afgebrand'. Dit soort kopieerpraktijken kwam vaker voor in de vroegmoderne liedcultuur.¹⁷ Vergelijkbare handelwijzen komen we trouwens ook tegen bij prenten en afbeeldingen over rampen, waarbij oudere illustraties een nieuwe toepassing konden krijgen.¹⁸

¹⁷ Zie Louis Peter Grijp, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw* (Amsterdam: P.J. Meertens Instituut, 1991), 55-91.

¹⁸ Zie Hanneke van Asperen, 'Catastrophes on stage: interurban connections in disaster prints of the late eighteenth century', *Visual Resources: an international journal on images and their uses*, DOI: 10.1080/01973762.2019.1681174 (online gepubliceerd op 11 november 2019).

De brand in Lutjebroek ontstond op 11 maart om vijf uur 's middags in een broodbakkerij.¹⁹ In korte tijd gingen 47 huizen in vlammen op en raakten 22 aangrenzende panden beschadigd. De zanger legde de nadruk op de verschrikkelijke verwoestingen en de emoties die dat opriep:

Myn oog treurt om u glans verroesting,
 ô Lutje-Broek! Ja om u slag!
 Riep den Beschouwer der Verwoesting,
 Als hy de vlam zoo woedent zag
 In uwe Woningen geslagen:
 't Geen uw zo onverwagts beving.²⁰

276

De aanschouwer beschreef de ellende waarmee de getroffen en te maken kregen: iedereen sloeg op de vlucht en probeerde zijn bezittingen te redden, maar de meesten verloren alles. Heel specifiek was de informatie overigens niet: er werden geen concrete gebeurtenissen of personen genoemd. De zanger benadrukte dat de brand als een straf van God moest worden gezien: 'Hy scheidt het kwade en het goed / De duysternis en 't ligt der dagen / God is 't die zulks alles doet'. De getroffen en konden echter troost putten uit de gedachten dat dit lijden tijdelijk was en dat God erbarmen zou tonen:

Welzalig is de Man die Wyslyk
 Hem draegt, omtrent een droef gemoed,
 Diens wandel is by God zelfs pryslyk,
 Die hebben Aerds en Hemels goed,
 Schept moed gy die nu zit te treuren!
 Denk 't is het Lyden dezer tyd;
 Godt zal uw Hooft weer eens opbeuren,
 In Tyd: Ja zelfs in Eeuwigheid.²¹

In het lied op de Hilversumse brand werden de vijf algemenere coupletten over vluchtende mensen, ellendige taferelen en de godvruchtige boodschap gekopieerd: alle verzen die specifiek op Lutjebroek sloegen waren weggelaten.²²

De drie liederen over de Amsterdamse Schouwburgbrand hebben een heel ander karakter: die leggen meer nadruk op de concrete gebeurtenissen en slachtoffers; God speelt nauwelijks een rol (hij wordt welgeteld één keer genoemd). In deze gezangen werd Amsterdam als treurende gemeenschap op de voorgrond ge-

19 Peter Ruitenbergh, *De grote brand Lutjebroek 1763. '48 Huijsmans Wooningen en Burgerhuijsen tot assche verteert'* (Stede Broec: Historische Vereniging 'Oud Stede Broec', 2014).

20 Anoniem, 'Treurzang op de schrikkelijcke Brand in 't Dorp Lutje-Broek', 54-55.

21 Anoniem, 'Treur-Zang, de wegens de Schrikkelijcke en Felle Brand', 89-90.

22 Over de brand in Hilversum in 1766, zie Ineke de Ronde, 'De dorpsbranden van 1725 en 1766', *Hilversum Historisch Tijdschrift EP* (2014/15): 163-177.

schoven en wemelde het van de persoonlijke details over de slachtoffers. Daarmee namen de auteurs mogelijk bewust stelling in de pamflettenoorlog die direct na de brand opstak. Deelnemers aan het debat kruisten de degenen over de vraag of de ramp als een straf van God moest worden geïnterpreteerd. Sommigen stelden dat God de Amsterdammers strafte vanwege het feit dat ze lichtzinnig toneelvermaak boden, terwijl anderen erop wezen dat dit niet strookte met het beeld van een goede God en dat de oorzaak van de brand een menselijke fout was.²³

In de 'Treur-Zang op het Verbranden der Amsterdamsche Schouwburg benevens het daarby omkomen der Ongelukkige Menschen, geschied op den 11. Mey 1772' passeerden alle achttien dodelijke slachtoffers uitgebreid de revue.²⁴ Onder hen waren enkele zeer welgestelde bezoekers, zoals Jacob de Neufville van Lennep en zijn echtgenote Cornelia Bierens, en de Portugees-Joodse Teixeira de Mattos.²⁵ Over de laatstgenoemde gaat het verhaal dat ze voor een waarde aan twintigduizend gulden sieraden had gedragen tijdens de fatale avond. Daarnaast kwamen ook de toneelmeester Brinkman, machinist Teffers en stadsbouwmeester Rauws, om het leven. Zij hadden allen tot het laatste moment geprobeerd de vlammen te doven en moesten dat met hun eigen leven bekopen. Steeds opnieuw benadrukte de auteur dat de vlammenzee geen onderscheid maakte tussen 'Geboorte of Staat / Of een bekoorelyk Gelaat'. Sterker nog: het was juist zo onverteerbaar dat louter deugd-zame mensen hun leven hadden gelaten. Daar lag het noodlot aan te grondslag, dat hen kennelijk wilde 'haten'. Niets meer en niets minder. Het was onverkroppelijk:

277

O onverzoenlyk geweld
 Doldriftig los gebrooken
 Had gy uw Doelwit slegts gesteld
 Op die de deugd bestooken!
 Vervolgen, ja waar 't in hun magt,
 Versmoorde in een stik donkere nagt,
 Maar neen, die zijn ontvlooden;
 Dog deeze moest gy dooden'.²⁶

Geen straffende God dus, maar een onverzoenlijk noodlot dat geen onderscheid maakte naar rang en stand, maar de deugdzamen het leven beroofde. Daar mocht de 'beroemde Waereld Stad' gerust over klagen – de liedmaker gaf vooral uiting aan gevoelens van onmacht en verdriet; troostrijke woorden ontbraken ten enenmale.

²³ Zie hierover De Leeuwe, '11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg', 336-337.

²⁴ Anoniem, 'Treur-Zang, op het Verbranden der Amsterdamsche Schouwburg', in *Het Vermakelyke Haagse Bos* [...] Derde druk (Amsterdam: d'Erve van der Putte en Bastiaan Boekhout, 1773), 32-37.

²⁵ J.A. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496-1772* (Amsterdam: S.L. van Looy, 1920), 216.

²⁶ Anoniem, 'Treur-Zang, op het Verbranden der Amsterdamsche Schouwburg', 36.

Afb. 2 Cornelis Bogerts (naar Pieter Barbiers), Toneel van de Amsterdamse Schouwburg bij het uitbreken van de brand, 1772. (Rijkmuseum Amsterdam)

Ook de auteur van het andere lied, 'Op het Afbranden van de Amsteldamsche Schouwburg, voorgevallen op den Elfden May, 1772' had oog voor het leed van de Amsterdammers in zijn 34 strofes tellende klacht. Hij presenteerde zichzelf als een ooggetuige, die vanuit zijn vertrek de ramp had zien gebeuren. Hij grossierde in sensationele beschrijvingen en reeg de dramatische scènes aan elkaar: 'De Vader Weend, hy siet syn zoon; / De Moeder siet haar Kind, / Dat kort te vooren was zeer schoon / Is dood daar men het vind'. Dat alles lardeerde hij met zeer plastische beschrijvingen van bloed en lijkengneur: 'het Vleesch verbrand, ja 't Vet, / Dat stroomd al door de Schoncken heen / Op 't Kaak en Doodshoofd-Bed'.²⁷ En wat te denken van dit lijk dat in een zak wordt weggedragen:

27 Anoniem, 'Op het Afbranden van de Amsteldamsche Schouwburg', 57.

't Bekende Lighaem, 't Vlees en Been,
 Dat naait men in Mat,
 't Is Opgekrompen en zeer klein
 Ach! wie vergeet ooit dat.²⁸

Hij beklemtoonde dat de ramp geen onderscheid naar rang en stand maakte en verwees naar God als oorzaak: 'Ik sie Gods Hand hier by'. Het bleef echter bij deze ene opmerking. Veel opmerkelijker is het slot, waarin de auteur ingaat op de hebzucht die om zich heen grijpt: 'De Dames dat se valle neer, / Men rukt 't Iueweel-Cieraad, / Van 't oor en hals en gooit de Heer, / Ter neder op de straet'.²⁹ Met die onthutsende verzen eindigt het muzikale ooggetuigenverslag van de schouwburgbrand, waarin sensatie boven moraal lijkt te gaan.

279

Het derde lied, 'De Klagende Schouwburg' was het meest literaire van de drie. Het brandende theater werd daarin sprekend opgevoerd en beschreef hoe het instortte: 'Mijn Hoog gewelfzel valt hier neer'. Met geen woord werd over een goddelijke oorzaak gerept, maar het gebouw ging onder aan de verslindende kracht van het vuur:

Dat heet geweld,
 Heeft neergevelt,
 De roem van mijn Toneele,
 Doe Konst-Tonelen daer geen dag,
 Geen Schouwburg wederga van zag
 ô Nagt vol jamm'rend ach!³⁰

Veel nadruk lag, ten slotte, op cultuur- en kunstminnend Amsterdam, dat nu hun 'Pronk-Juweel had verloren. En daar mocht om getreurd worden: 'Ween o mijn Kinderen, ween mijn kroost / Wie geeft uw heden troost'. De schouwburg sprak de hoop uit dat ze op een dag weer in de ouder luister hersteld zou zijn.

Er werd dus op gevarieerde wijze over branden in de tweede helft van de achttiende eeuw gezongen: waar de ene auteur naar de straffende hand van God verwees, concludeerde de ander dat het noodlot had toegeslagen. Ook in de negentiende eeuw werd er gezongen over branden, waarbij we opnieuw dezelfde ingrediënten tegenkomen: er worden feitelijke gegevens verwerkt (plaats en locatie van de ramp, omvang van de schade, namen van slachtoffers), er zijn huiveringwekkende taferelen, en er is een godvruchtige les, die meer of minder prominent aanwezig kan zijn. Of het nu om een vroeg-negentiende-eeuwse brand in Oost-

²⁸ Ibidem, 60.

²⁹ Ibidem, 6.

³⁰ Anoniem, 'De Klagende Schouwburg', in *De Vermaarde Abcouder Paarde-markt, Zevende en opnieuw vermeerderde druk* (Amsterdam: S. en W. Koene, 1790), 3-5.

Friesland, de brand te Groesbeek van 1828 of de zware brand in de Amsterdamse Huidenstraat van 1892 gaat, er is altijd oog voor het grote leed dat een plaatselijke gemeenschap overkomt: 'Ziedaar een ramp in Amsterdam / Zoo heugde men er geen / Men ziet hier hoe een ongeluk / Bracht velen in de rouw'.³¹ De liederen gaven op deze wijze vooral uiting aan het lokale verdriet. Tegelijkertijd kon ook de nationale gemeenschap worden aangesproken, zoals in het geval van Groesbeekse ramp. De vroedvrouw Everdina Meijers, die plaatselijk haar heldendaden verrichtte, werd als een lichtend voorbeeld voor alle Nederlanders opgevoerd. De liedmaker riep bovendien iedereen in Nederland op om liefdadigheid te tonen en iets te doneren om de slachtoffers te helpen.³²

Een liedje mag niet onvermeld blijven, omdat het een humoristisch loopje neemt met brandgevaar: 'Vuur en water' van de arts en dichter Jan Pieter Heije.³³ Branden, zo schrijft hij, vormen bepaald niet de grootste bedreiging voor Nederland. Immers: geen land waar meer water is: de Nederlanders zouden er meer beducht voor moet zijn te verzuipen!

Brand .... klinkt het brand!
 Van allen kant
 Met joelend, wild geklater:
 De vlam slaat uit
 Van Oost en West en Noord en Zuid,
 Waar is de spuit?
 Geef water toch, geef water!

[...]

Zoo trots en vreugd
 Om burgerdeugd
 U dan in 't harte sluipen,
 Denk aan mijn lied:
 Verbranden, Neêrland! zult ge niet
 Wat ook geschied':
 Maar - wacht je ... voor 't verzuipen!³⁴

³¹ Anoniem, *De ramp van Amsterdam* (Amsterdam: E. v.d. Geer jr, 1892). Zie ook Anoniem, *Een merkwaardig voorval, van een afschuwelijke brand voor gevallen in de provincie Oostvriesland* (z.j.: z.u., z.p.).

³² Zie de laatste drie strofes van het *Aandoenlijk tafreel, van de felle brand te Groesbeek*.

³³ Het is opgenomen in de Nederlandse liederenbank, maar zonder muzieknotatie.

³⁴ Jan Pieter Heije, 'Vuur en water', in idem, *Al de volksdichten*, deel 1 (Amsterdam: Van Kampen, 1865), 25-27.

Afb. 3 Simon Fokke, Het ontploffen van het fregat Alphen in de haven van Willemstad te Curaçao, 15 september 1778. (Rijksmuseum Amsterdam)

SCHEEPSRAMPEN

De tweede categorie rampliedereren die ik hier bespreek is de omvangrijkste: die van de scheepsrampen. Er werden niet alleen Nederlandse maar ook grote buitenlandse scheepsrampen bezongen. Neem bijvoorbeeld de ondergang van de driemaster *De Kent* in 1825 of de *Titanic* in 1912: ook deze catastrofes inspireerden auteurs tot het vervaardigen van treurzangen.

Net als bij de muzikale verslagen over branden, bevatten de muzikale impressies veel feitelijke gegevens over de desbetreffende rampen verstrekt: locatie, tijdstip, aantallen slachtoffers en overlevenden werden met precisie vermeld. Soms gaf een liedmaker aan dat hij de desbetreffende informatie uit de krant had gehaald: 'Ik heb het uit de *Crand* vernomen, / Den zestiende van deze Maent' klonk het bijvoorbeeld in een lied over het verongelukken van het *Schip de Pylswaard* nabij Batavia op 24 februari 1765.³⁵ Ook het nieuws over het in de lucht springen in 1778 van het Hollandse oorlogsschip *Alphen*, dat op Curaçao lag, vond de schrijver in de pers: 'O Hemel! ach! wat naer geklag, / Brengd den *Courant* ter ooren? / Een dag van vreeslyk ontzag! / Uyt *Curacao* wy hooren'.³⁶ En een zekere Dirk Ver-

³⁵ Anoniem, 'Op het verongelucken van het *Schip Pylswaard* voor de Kamer Enkhuizen Uitgevaren, naby Batavia door de Blixem in de Brand geslagen, en alzo door zyn eigen Kruid verteerd', in *De Nieuwe Dirklantse speelwagen* [...] (Amsterdam: Barent Koene, 1767), 48-51.

³⁶ Anoniem, 'Treur-Zang; op het in de lugt springen van het Hollands Oorlog *Schip Alphen* [...] Voorgevallen op den 15 September 1778', in *De Boere-dans, of 't gezelschap na de mode* (Amsterdam: Erve H. van der Putte, 1789), 47-49.

woert, die in Amsterdam liederen zong en verkocht, liet weten al zijn gegevens uit de 'couranten' te halen. Hij combineerde berichten over ernstige overstromingen in Danzig en Riga in 1829 met spectaculaire reddingen bij Dordrecht en Katwijk. Het was alsof hij de rubrieken buiten- en binnenlands nieuws in de krant voorlas, maar dan in gezongen vorm.³⁷

De liederen over scheepsrampen hadden veelal een sensationeel karakter, waarbij gruwelijke details niet achterwege bleven. Slachtoffers waren aas voor de vissen, onthoofde lijken dreeven rondom het wrak. Wat te denken van deze plastische beschrijving van de zojuist genoemde ramp met het schip Alphen in Curaçao:

282

Den rest der manschap zyn helaes!
Geworden tot een Visschen Aesch;
En door den Zee verslonden,
Ook veele aen Strant gevonden.

Waer van eenigen zonder Hoogt,
En zonder Arm of Beenen,
Zyn van hun Levensdraet beroofd.³⁸

Ook het muzikale relaas over de ondergang van het schip De Vreede op 23 november 1802 voor de Engelse kust grossierde in dramatische taferelen: 'Een teder wicht, agt maanden oud, Nog een aan 's moeders borst verflouwd / Zag men ontzield daar dryven / Niets kon behouden blyven'.³⁹ Couplet na couplet passeerden dit soort taferelen de revue: acht vrouwen klommen vergeefs in de mast, drie lieve kinderen spoelden aan, het zoontje van de kapitein stierf, en zo ging het maar door.

Met afstand het spectaculairste lied was dat over 'Het verbrande schip De Kent'. Deze driemaster kwam op 1 maart 1825 in zeer zwaar weer terecht in de golf van Biskaje. Het wijnmagazijn vloog in brand, nadat een vat brandewijn was lekgeslagen en het vocht in aanraking kwam met een lamp. In het maar liefst 63 coupletten tellende lied werd uit de doeken gedaan hoe kapitein Copp zijn verantwoordelijkheid nam en iedereen probeerde te redden. Hij deelde bevelen uit, voorkwam gedrang bij de sloepen en ging pas als laatste zelf van boord:

37 *Merkwaardige gebeurtenissen van verscheide Overstroominge te Dantzic en Riga [...] Alsmeeden het verongelukken van een transportschip [met 300 Menschen, volgens het schrijven van de Couranten* (Amsterdam: J. Wendel en zoon, 1829). Onderaan het lied staat: 'Word Gezongen en Verkogt door Dirk Terwoerd'.

38 Anoniem, 'Treur-Zang; op het in de lugt springen van het Hollands Oorlog Schip Alphen', 47-48.

39 Anoniem, 'Op het droevig Verongelukken van het Hollands O.I.C. Schip De Vreede, gecommandeerd door Capitein Gerrit Scheeler, op den 23 November 1802, op de Engelse Sorlings, voor Duins', in *Hans Michel Goedbloed zingt de voornaamste en nieuwste liederen* (Amsterdam: S. en W. Koene, 1805), 47.

De kapitein sprak: elk heeft op mij gerekend,
 Daar ik mij aan mijn plicht zoo graag verbond.
 'k Daal niet van Kent zoo lang hier leven teekent,
 Al was het dat ik hier mijn graf ook vond.

Want rekenschap zal 'k van u allen geven
 Gij allen waart aan mijne zorg vertrouwd,
 'k Zwoer mij getrouw en moet de laatste sneven,
 Dan stierf ik zelfs omdat hij op mijn bouwte.⁴⁰

283

Heldhaftig riep de kapitein: 'Ik sterf nog liever op de Kent den dood!'. Vervolgens klom hij in de mast, sprong in zee en zwom uiteindelijk als laatste naar de sloep. Van de in totaal 641 opvarenden verloren er 'slechts' 81 het leven. De kapitein fungeerde zo als een deugdheld, die een waar 'wonderstuk' verrichtte.

Zo gesmeerd als op de Kent verliep het echter niet overal. Neem bijvoorbeeld het 'Noodlottig verhaal van het verbranden van het Brikschip Six Soeurs'. Op 1 juli 1838 vloog dit schip op volle zee in brand. Blinde paniek was het gevolg. Hoewel de kapitein de orde probeerde te handhaven, sprong iedereen tegelijk in de sloep, waardoor die te vol raakte: 'Nu gaat men slaan en moordend vechten, / Men smijt elkaâr in zee als dol, / 't Geweld heerscht boven regt en wetten'.⁴¹ Toen de sloep vertrok, verergerde de situatie. Deze dreigde te zinken, en opnieuw brak een strijd op leven en dood uit:

Wreedaardig, woedend en ontzind,
 Grijpt men de zwakke met afgrijzen,
 Vermoord hun door den angst verblind,
 Smijt hun in zee, de sloep moest rijzen,
 Reeds vijftien treffen hier dit lot,
 Om de anderen nog te doen bewaren
 Men bidt en smeekt de goede God,
 Als worstelend staâg met veel gevaren.⁴²

Daarna gebeurde een wonder. Twee mannen sprongen vrijwillig van boord, zwierven vijftien dagen lang op zee, en spoelden aan op een eiland waar ze liefdevol werden opgevangen. De moraal van dit verhaal? God toonde zijn macht in de meest wonderbaarlijkste situaties, daarom moest Hij geprezen worden.

---

⁴⁰ Anoniem, *Het verbrande Schip 'De Kent'* (Amsterdam: F.W. Vistaake, 1825).

⁴¹ Anoniem, *Een nieuw lied, of noodlottig verhaal, van het verbranden van het Brikschip Six Soeurs* [...] (Amsterdam: F.G.L. Holst, z.j.), 3.

⁴² Anoniem, *Een nieuw lied, of noodlottig verhaal, van het verbanden van het Brikschip Six Soeurs*, 3.

Hoe sensationeel de gebeurtenissen ook waren, de liederen eindigden steevast met een godsdienstige boodschap. De toehoorders moesten niet vergeten dat hun lot in hoger hand lag: 'Uit zulke droeve ongevallen / Soo moest den Zee-man leren gaen: / Dat God vertoornt op ons allen / Ons kan met Brand of Blixem slaen'.⁴³ Er zat niets anders op dan om vergeving voor de zonden te vragen: 'Bid God! bid hem vergiffenis, / Voor al uw gruwelijke zonden'.⁴⁴ Tegelijkertijd was dankbaarheid op zijn plaats voor het feit dat Hij ook mensenlevens spaarde: 'Bescherm, ô God! ons t'aller tyd'.⁴⁵ Hoewel alle liederen wel een godsdienstige les bevatten, werden er wel verschillende accenten geplaatst. In het hierboven beschreven lied over de Kent bleef het bij een korte strofe aan het eind en lag alle nadruk op het spannende avontuur. In andere gevallen was het relaas juist ondergeschikt aan de religieuze boodschap.

Een terugkerend element was het verdriet dat een ramp bij de nabestaanden teweeg bracht. Steevast beschreven de auteurs het verdriet van de weduwen en wezen die alleen achter bleven: 'Wat hert berst niet van weenen! / Dien deez' Elen-de staet aenschouwd? / Waerom dat Weeuw en Weezen rouw / En in een vloed van traenen / Van droefheid als vergaenen'.⁴⁶ In dat verband spring één lied eruit, omdat het perspectief niet, zoals gebruikelijk, bij een alwetende verteller lag, maar bij een groep van Vlaardingse weduwen, wezen en maagden, die treurden om het vergaan van een hoekerschip. Het ging om een ramp met een hoekerschip die zich tussen 1826 en 1837 voltrok, waarbij acht weduwen en eenentwintig kinderen achterbleven. Deze rouwende groep werd zingend opgevoerd: 'Helaas! hoe bitter valt ons dat scheid / Van die men mind'. Ze zochten troost in de gedachte dat ze op een dag weer met hun geliefden herenigd zouden worden in de hemel, 'Daar ons geen Zee meer scheid, / In zijne Heerlijkheid'.⁴⁷ Dit voorbeeld laat zien hoe diep sommige scheepsrampen in de lokale gemeenschap ingrepen: vooral de Vlaardingse gemeenschap was door deze catastrofe getroffen.

Afb. 4 William Daniël, *The burning of the Kent*, ca. 1825. (Museum of the Royal Surreys, publieke domein)

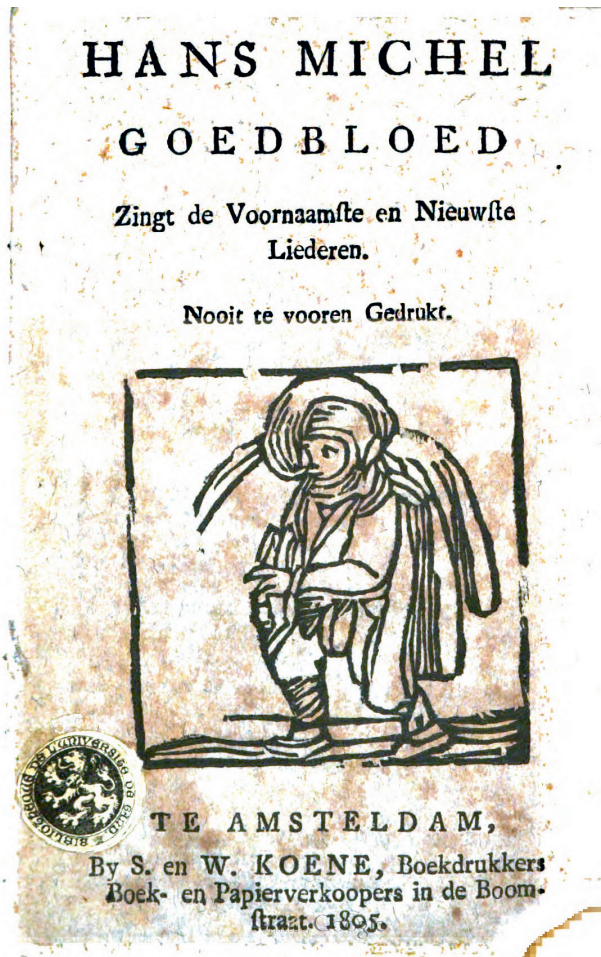
43 Anoniem, 'Op het verongelukken van het Schip Pylswaard', 33.

44 Anoniem, *Het verongelukken van het transportschip, de Arinus Marinus, In de Straat Sunnda, in Oostindien* (Amsterdam: T. Wiering, 1841), 3.

45 Anoniem, 'Op het droevig Verongelukken van het Hollands O.I.C. Schip De Vreede', 44.

46 Anoniem, 'Treur-Zang; op het in de lugt springen van het Hollands Oorlog Schip Alphen', 48.

47 Anoniem, *Droevige gebeurtenis wegens het vergaan van een hoekerschip van Vlaardingen* (Rotterdam, z.j.).

Afb. 5 Liedbundel uit 1805: *Hans Michel Goedbloed zingt de voornaamste en nieuwste liederen*, 1805 (*Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*)

Dat roept de vraag op aan welke vormen van gemeenschapsvorming de liederen appelleerden: in hoeverre werd de lokale, nationale en internationale gemeenschap samengebonden in collectieve rouw? Het valt op dat vrijwel alle liederen een nationaal-religieuze dimensie hadden. Of de ramp nu in Vlaardingén, Engeland of Curaçao plaatsvond, steeds werden de godvruchtige lessen over het gehele volk uitgerold. Representatief voor die teneur is het afsluitende couplet over het verongelukken van het VOC-schip *De Vreede* in 1802: 'Ja Neêrlands Volk! knielt nedrig neer, / Aanbid Gods groot vermogen'.⁴⁸

48 Anoniem, 'Op het droevig Verongelukken van het Hollands O.I.C. Schip *De Vreede*', 44.

Zo'n nationale inbedding treffen we ook aan bij de hierboven genoemde Vlaardingse ramp: het lied werd voorafgegaan door een beschouwing over Nederlandse kustplaatsen die afhankelijk waren van de visserij en de herkenbaarheid van deze ramp voor andere Nederlanders. De lokale gebeurtenissen waren dus ingebed in een breder kader, wat het lied relevant maakte voor een grotere doelgroep. Die wisselwerking tussen lokale en nationale gemeenschap komt ook naar voren in de liederen die over Scheveningse rampen gaan. Zo werd onder meer gezongen over het vergaan van twee pinken in het najaar van 1841 en de storm van 1883, die aan vijftig vissers uit het dorp het leven kostte. In de tekst wordt het lokale leed sterk benadrukt: 'De rouw op Scheveningen is zeer groot.'⁴⁹ Toch richtten de auteurs zich niet specifiek op de plaatselijke gemeenschap, maar op een breder publiek: ze spoorden mensen in de naburige gemeenten aan om te doneren voor de nabestaanden. Zo kwamen de opbrengsten van het lied over de storm van 1841, dat uitgegeven was in Den Haag, ten goede aan de nabestaanden. De treurzang over de storm van 1883 had een nog bredere verspreiding. Het werd uitgegeven te Amsterdam en verkocht door een boekverkoper te Middelburg. De slotregels riepen alle Nederlanders op om te geven: 'Dat Land- en Stadgenoot zich nu ontferme, / Een zoete drop in d'alsembeker giet'.⁵⁰

Het ramplied over de storm van 1841 joeg het saamhorigheidsgevoel overigens op een bijzondere manier aan. Het lied, geschreven door de uit Scheveningen afkomstige smid en reder Cornelis Gébel, had weinig te maken met een actuele beschrijving van de ramp, maar hij had er een heuse 'romance' van gemaakt, in de traditie van de bekende vaderlandslievende dichter Hendrik Tollens. We zien hoe Ada, een arme vissersvrouw, met smart terugdenkt aan het moment dat haar man Robbert naar zee gaat:

Daar zit zij, ADA! neêrgebukt,
Die arme visschersvrouw,
En werpt een blik op 't lieve wicht,
Dat lagchend aan haar boezem ligt,
Haar boezem vol van rouw.

Zij denkt met schrik aan d'avondstond,
Toen ROBBERT was gegaan:
De wind sloeg vreeslijk door het want,
De golfslag rolde zwaar op 't strand,
En droevig stond de maan.⁵¹

⁴⁹ Anoniem, *Vreeselijke ramp der Visscherij van Scheveningen* (Amsterdam: T.C. Hoffers, 1883), 1.

⁵⁰ Ibidem, 2.

⁵¹ C. Gébel, *Ada* ('s Gravenhage: A.D. Schinkel 1841).

Dan volgt een hartverscheurende scène, waarin zij met haar kind op de arm afscheid neemt van haar lieve man. Weken wacht ze op zijn thuiskomst, maar Robbert keert niet terug. Haar wanhoop neemt zo toe dat ze dagenlang huilt ‘Zoo vloden dagen achtereen, / En traan op traan gestort’. Maar hoe ze ook hoopt, het is tevergeefs:

Helaas! haar Robert kwam niet weêr:
Zijn bodem was vergaan.
En Nederland, gehuld in rouw,
Plengde om die arme weduwvrouw
En om haar kroost een traan.

287

Uit de slotregels blijkt opnieuw dat Gébel zich niet alleen tot de lokale gemeenschap richtte, maar dat hij appelleerde aan het saamhorigheidsgevoel van alle Nederlanders.

Veelzeggend in dit verband zijn ook de liederen die over de ramp met de SS Berlin verschenen. Deze veerboot vertrok op 20 februari 1907 vanuit Harwich en verongelukte de ochtend erna bij Hoek van Holland. Hierbij kwamen 128 personen om het leven. Natuurlijk besteedde de liedmaker aandacht aan de slachtoffers en de ‘rouw en ellende’ die zoveel huisgezinnen trof. Maar bovenal stond hij stil bij de glansrol die prins Hendrik vervulde door zich naar de plek des onheils te spoeden:

Daarom klinkt het door de landen,
Driewerf heil voor het vorstenhuis
Zij snoerde saam de edelste banden,
Verleende hunne kracht bij 't kruis,
Dat Neerlands Vorstenpaar blijf leven,
Klinkt thans voor beide door 't heelal
Want nu zal men 't bewijs steeds geven,
PRINS HENDRIK die gaat bovenal.⁵²

Wat als een ramplied begon, eindigde zo in een lofzang op het koningshuis: Oranjegezindheid lag hier ten grondslag aan het nationale saamhorigheidsgevoel.

Een laatste lied dat hier genoemd moet worden gaat over de moeder aller scheepsrampen: de ondergang van de Titanic in 1912. Op het eerste oog lijkt het een lied als alle andere: de paniek aan boord krijgt aandacht, het tekort aan sloepen, en de hoop dat God het lot van de slachtoffers zal verzachten. Maar geheel atypisch is de wijze waarop de treurzang aanvangt, want die bevat stevige kritiek op de tijdsgeest waarin het grote geld regeert: ‘Door de concurrentiestrijd, / Ze zijn nu allemaal geofferd / Aan de geldjacht onzer tijd’.⁵³ Hier werd verwezen naar de grote con-

⁵² Anoniem, ‘De Zeeramp van de ‘Berlin’ (Amsterdam: z.u., 1907).

⁵³ Anoniem, ‘Het vergaan van het grootste schip der wereld, de Titanic, waarbij ongeveer zeventienhonderd mensen de dood vonden in de golven’, in *Het straatlied. Nieuwe*

currentie die er destijds tussen de Britse scheepvaartmaatschappijen heerste: met het vooruitzicht op extra luxe probeerden ze passagiers hun boten op te lokken.⁵⁴

INTERNATIONALE SOLIDARITEIT

288

Behalve grote scheepsrampen als de ondergang van de Kent, SS Berlin en Titanic, waren er nog meer buitenlandse rampen die de aandacht van Nederlandse zangers trokken. Dat gold bijvoorbeeld voor de aardbeving van Lissabon (1755), de aardbeving op Martinique (1888) en de overstromingen in Mexico (1888). Hoewel het maar om een handjevol liederen gaat en er om die reden geen algemene conclusies aan verbonden kunnen worden, loont het toch de moeite ze te bespreken. Wat trok de aandacht van de Nederlandse zangers en in hoeverre riepen ze op tot internationale saamhorigheid?

Over de aardbeving van Lissabon zijn twee liederen bewaard gebleven. Beide (anonieme) auteurs wezen erop dat God de mens voor zijn zonden strafte, en dat het dus zaak was zich te bekeren. De een weidde uit over de vlucht van de Portugese koning naar zijn paleis buiten Lissabon, die op deze manier zijn leven redde. Hij bezong ook de dood van de Spaanse ambassadeur Conde le Perelada, die juist te laat zijn ambtswoning verliet. Maar hij stond vooral stil bij de consequenties voor het Nederlandse publiek. Zij moesten dit als een waarschuwing opvatten voor hun eigen zondige gedrag en lering uit de Portugese ramp trekken.⁵⁵ Diezelfde boodschap was ook te vinden in het andere lied, dat de Nederlandse 'Christenscharen' een spiegel voorhield: de ramp die de 'Buer' was geschied kon ook hen overkomen. De auteur sprak de hoop uit dat God Nederland voor een dergelijke ramp zou behoeden. Van internationale saamhorigheid was geen sprake: het accent lag op de boetedoening van christenen in eigen land. Die houding was in overeenstemming met de Nederlandse overheden: de Staten-Generaal weigerde de katholieke Portugezen te helpen, omdat ze de ramp beschouwden als een te-rechte straf van God.⁵⁶

Dat ging ruim tachtig jaar later heel anders. Ook toen trok een grote aardbeving de aandacht, namelijk die van Martinique op 11 januari 1839. Ongeveer 700 personen verloren daarbij het leven; ook de materiële schade was enorm. Over de ramp verscheen ook een kort lied, dat de toehoorders informeerde over de gebeurtenis die de Fransen in diepe rouw had gedompeld. Over zondebesef werd

---

bundel schone historie-, liefde - en oubollige liederen, red. D. Wouters en J. Moormann (Amsterdam: Uitgevers Maatschappij Holland, 1934), 90.

54 Eugene L. Rasor, *The Titanic. Historiography and annotated bibliography* (Londen: Greenwood Press, 2001), 34.

55 Anoniem, *Treur-lied, over de verschrikkelijke aardbeving tot Lissabon*, 7.

56 Nicolas Shrady, *The last day. Wrath, ruin & reason in the great Lisbon earthquake of 1755* (New York: Viking, 2008), 46.

Afb. 6 Lied over de aardbeving op Martinique, 1839. (*Geheugen van Nederland*)

niet gerept, maar er werd de hoop uitgesproken dat God zich over de getroffen en zou ontfermen. De roep om internationale solidariteit klonk luid en duidelijk:

O, wat smart, wat smart, 't is al om te rillen,
Wat bang is deze ramp, waar menigeen om treurt.
Iedere natie hielp, door geld en kracht te zenden
Want hun have en goed'ren zijn overal nu weg.⁵⁷

⁵⁷ *Nieuwe Coupletten van de Vreeselijke Verwoesting van Martinique* ('s-Gravenhage: z.u., z.j.). De ramp kwam ook ter sprake in het (uit het Frans vertaalde) toneelstuk *De aardbeving op het eiland Martinique*, melodrama in vier bedrijven, voorafgegaan door een Voorspel (Prologue), naar het Fransch van Dennery, door J. Zijtsema (Rotterdam: H. Nijgh, 1842).

Over de maker van dit lied en diens achtergrond zijn geen verdere gegevens bekend. Wel is duidelijk dat de algemene houding heel anders was dan tijdens de ramp van Lissabon: verschillende Nederlandse dagbladen wezen erop dat het Franse consulaat in Amsterdam geopend was voor wie een gift wilde doen.⁵⁸

Internationale solidariteit kwam ook naar voren in een lied over een overstroming in de Mexicaanse steden Leon en Silao in 1888, waarbij 1500 mensen het leven verloren.⁵⁹ De uit Workum afkomstige liedmaker gaf aan dat hij zijn informatie uit de krant had gehaald; mogelijk betrof het de *Leeuwarder Courant*. Daarin stond het volgende:

290

Volgens een telegram uit Mexico hebben overstromingen tengevolge van zware regenbuien in de steden Leon en Silao groote verwoestingen aangericht. Het water bereikte deze steden onverwachts gedurende den nacht; de lichtgebouwde huizen stortten in en de slapende bewoners vonden daarbij den dood of zij verdronken. Er moeten 700 menschen omgekomen en 2000 huizen vernield zijn. Een dépêche uit El Paso zegt, dat in het geheele overstromingsgebied 1500 menschen omgekomen zijn.⁶⁰

De auteur had deze zakelijke tekst tot een elf coupletten tellend lied omgewerkt, waarbij hij drie zaken toevoegde: een emotionele beschrijving van de ellende, een godvruchtige moraal en een oproep tot liefdadigheid. Exemplarisch is het volgende fragment:

Het gekerm dat was hartroerend groot
 Verschrik'lijk treurtooneel,
 Een gejammer groot en veel,
 Van man en vrouw, van 't jong geslacht
 Noodkreten in stikdonk're nacht
 Verstoken van daglicht,
 Zoo heeft de Krant bericht,
 Denken wij alleen bedaerd en stil
 Aan 't Albestuur! aan Zijnen wil!⁶¹

Deze zaken haalde de auteur niet uit de krant, maar uit zijn verbeeldingskracht. Nergens stond immers te lezen dat er een hartverscheurend treurtooneel had

⁵⁸ Zie *Groninger Courant*, 23 april 1849; *Algemeen Handelsblad*, 25 april 1839. Geraadpleegd via www.delpher.nl op 22 april 2020.

⁵⁹ Anoniem, *1500 Menschen verloren bij deze Wolkbreuk, Overstroming, Watersnood jammerlijk het leven. Voorgevallen in de steden Leon en Silao, volgens telegram uit Mexico* (Leeuwarden: J.J. Sterrenberg, 1888). Onderaan het plano blad staat de Friese plaats Workum vermeld.

⁶⁰ *Leeuwarder Courant*, 29-06-1888. Geraadpleegd via www.delpher.nl op 22 april 2020.

⁶¹ Anoniem, *1500 Menschen*.

plaatsgevonden; dat waren elementen die bij de liedvorm pasten en waarmee een schrijver de aandacht van het publiek vasthield en de werkelijkheid mede vorm gaf. Dat gold ook voor de alomtegenwoordige religieuze moraal. De Nederlanders konden zich gelukkig prijzen dat God hen vooralsnog had gespaard, maar moesten zich ervan bewust zijn dat ook hun lot ieder moment kon omslaan. Hoe de toekomst eruit zag, wist alleen God, en daarom was het zaak voor Hem te knielen. Daarnaast was het zaak om medeleven te betuigen aan de getroffen en:

Nu is de tijd hier van ontferming groot
 Ontsluit nu hart en hand
 In Oost, in West, 't zij welk land,
 Waar of men is, waar of men leeft!
 Geeft medelijdend! geeft! Ja geeft!
 Tot steun en hulp in nood,
 Geeft onderdak en brood,
 Hier in elks diep bedroefden stand
 Voor 't overstromend waterland.⁶²

291

Evenals bij de aardbeving op Martinique vinden we hier een oproep tot internationale solidariteit.⁶³

Tot slot nog een observatie over de behoeftes van de uitgevers en zangers zelf: hoe altruïstisch hun motieven ook mogen zijn geweest, vaak hoopten ze zelf toch ook iets aan het rampzalige nieuws te kunnen verdienen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit liederen over de schouwburgbrand te Wenen in 1881 en de Spaanse Griep van 1918. De auteurs, over wie verder weinig bekend is, kwamen er rond voor uit dat ze zelf de inkomsten hard nodig hadden. Zo riep L.H. Broekhuijzen weliswaar op om mee te leven met de slachtoffers van de schouwburgbrand, maar hij gaf ook ruiterlijk te kennen dat hij door de verkoop van zijn dichtregels 'voor den geringen prijs van 10 cents' in de behoefte van zijn huisgezin wenste te voorzien.⁶⁴ Dorus Stoffels, die een *Zegenwensch mijn Hooggeachte landgenooten bij den aanvang van 't jaar 1919* publiceerde, liet zijn toehoorders weten met elke kleine gave tevreden te zijn: 'Burgers en boeren gij moet weten / Dat Dorus ook graag heeft te eten / Ik wil een ieder dankbaar zijn / Al voor een gave mild of klein'. Het medeleven was ongetwijfeld oprecht, maar thuis moest de schoorsteen ook roken.

---

⁶² Ibidem.

⁶³ Uit de kranten valt op te maken dat er van regeringswege en uit particuliere middelen inderdaad gestuurd. Zie bijvoorbeeld *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 2-7-1888. Geraadpleegd via www.delpher.nl op 22 april 2020.

⁶⁴ L.H. Broekhuijzen, *De vreeselijke schouwburgbrand te Weenen* (Haarlem: J.P. Nobels, 1881). De publicatie is in de liederenbank opgenomen, maar er is geen melodie vermeld.

BESLUIT

Rampliedereren brachten het nieuws in versvorm naar het publiek. Ze deden dat op een sensationele manier: auteurs deden uitgebreid uit de doeken welke hartverscheurende taferelen zich hadden voorgedaan, of het nu om lokale of buitenlandse catastrofes ging. De doden werden betreurd, maar er traden ook nieuwe helden naar voren, zoals de dappere vroedvrouw uit Groesbeek, kapitein Copp die als laatste van het brandende schip de Kent sprong of prins Hendrik, die zich onmiddellijk naar de SS Berlin spoedde.

292

De liederen brachten ook een morele of religieuze les. Vaak werden de rampen als een straf van God gezien, andere keren was de toonzetting iets milder van aard en bood het perspectief op het eeuwige leven gemoedrust. De sensationele details maakten het publiek vatbaar voor de boodschap. Maar rampliedereren waren ook koopwaar en juist de gruwelijke details of heldhaftige reddingsacties trokken de aandacht van nieuwsgierige lezers en toehoorders en hielden deze vast. De sensationele verhalen hadden dus meerdere functies.

Daarnaast boden de liederen troost omdat ze uiting gaven aan een (christelijk) saamhorigheidsgevoel. De lokale gemeenschap werd een hart onder de riem gestoken doordat er aandacht was voor individuele slachtoffers of de weduwen en wazen die achterbleven. Zo werd voor alle achttien slachtoffers van de Amsterdamse schouwburgbrand een muzikaal monument opgetrokken. Tegelijkertijd gaven de liederen uiting aan nationale saamhorigheid, omdat de lessen op het gehele vaderland betrekking hadden of omdat ze opriepen om giften te doen. Of er nu een handelsschip in Curaçao of twee Scheveningse pinken vergingen, het gehele land treurde volgens de zangers mee. Een heel enkele keer speelde internationale saamhorigheid een rol, bijvoorbeeld bij de aardbeving op Martinique of de overstromingen in Mexico. Veel vaker echter voerde het nationale perspectief echter de boventoon. Want hoeveel slachtoffers er elders ook te betreuren waren, de wens prevaleerde dat het eigen land gespaard zou blijven. Zoals een van de liedmakers het trefend uitdrukte: 'Ik hoop God wil ons Nederland / Voor zulk een Ramp bewaren'.⁶⁵

BIBLIOGRAFIE

- Asperen, Hanneke van. 'Catastrophes on stage: interurban connections in disaster prints of the late eighteenth century'. *Visual Resources: an international journal on images and their uses*, DOI: 10.1080/01973762.2019.1681174, online gepubliceerd op 11 november 2019.
- Driessen, C.G., red., *Rampspoed te Groesbeek. De grote dorpsbrand van 1828 en de teloorgang van de schoenfabriek 'De Ooievaar' in 1936: omlijst met andere opmerkelijke gebeurtenissen in de Dorpsbuurtschap. Fragmenten dorpsgeschiedenis uit de periode 1800 tot 1950*. Groesbeek: Uitgeverij Heemkunde Groesbeek, 2000.

---

⁶⁵ Anoniem, 'Treur-Zang, over de Elende van Lissabon', 7.

- Grijp, Louis Peter. 'De Rotterdamse Faem-Bazuyn. De lokale dimensie van liedboeken uit de Gouden Eeuw'. *Volkskundig bulletin* 18 (1992): 23-78.
- . *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Het Meertens Instituut, 1991.
- Grijp, Louis Peter Grijp en Martine de Bruin red. *De kist van Pierlala. Straatliedereën uit het geheugen van Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker, 2006.
- Hockings, P. 'Disasters drawn: The Illustrated London News in the mid-19th Century'. *Visual Anthropology* 28 (2015): 21-50.
- Honings, Rick. 'De verstering van de Muzen. De Belgische Opstand en het literaire leven'. *Spiegel der Letteren* 52 (2010): 307-336.
- Jensen, Lotte. 'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, nr. 2 (2019): 45-70.
- . 'Traanrijk en Troosthart. Zingen over watersnoodrampen in de achttiende eeuw'. *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 42, nr. 1 (2019): 1-14.
- . 'Zingen om het hoofd boven water te houden. Overstromingen en de Nederlandse liedcultuur'. *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 28, nr. 2 (2019): 78-91.
- Leeuwe, H.H.J. de, '11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg. Reacties hierop en de veiligheid van schouwburgen'. In *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, red. R.L. Erenstein, 332-229. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.
- McIlvenna, Una, 'Ballads of death and disaster: The role of song in early modern news transmission'. In *Disaster, death and the emotions in the shadow of the apocalypse, 1400-1700*, red. J. Spinks and C. Zika, 275-294. Londen: Palgrave, 2016.
- Poel, Dieuwke van der, Louis P. Grijp en Wim van Anrooij red. *Identity, intertextuality, and performance in early modern song culture*. Leiden: Brill, 2016.
- Rasor, Eugene L., *The Titanic. Historiography and annotated bibliography*. Londen: Greenwood Press, 2001.
- Ronde, Ineke de. 'De dorpsbranden van 1725 en 1766'. *Hilversum Historisch Tijdschrift EP* (2014/15): 163-177.
- Ruitenbergh, Peter. *De grote brand Lutjebroek 1763. '48 Huijsmans Wooningen en Burgerhuizen tot assche verteert'*. Stede Broec, Historische Vereniging 'Stede Broec', 2014.
- Shrady, Nicolas. *The last day. Wrath, ruin & reason in the great Lisbon earthquake of 1755*. New York: Viking, 2008.
- Veldhorst, Natascha. *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
- Worp, J.A., *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496-1772*. Amsterdam: S.L. van Looy, 1920.

Lotte Jensen (1972) is hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze schreef onder meer *Verzet tegen Napoleon* (2013), *Vieren van vrede. Het ontstaan van de Nederlandse identiteit 1648-1815* (2016) en *Wij tegen het water* (2018). In 2019 publiceerde ze samen met Rick Honings de literatuurgeschiedenis *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in de 18de en 19de eeuw in Nederland*. Momenteel leidt ze een onderzoeksproject (NWO-Vici) over de verwerking van rampen in Nederland door de eeuwen heen (www.dealingwithdisasters.nl).